

GABRIEL COȘOVEANU

GABRIEL COȘOVEANU

**PRELEGERI DE LITERATURĂ ROMÂNĂ VECHIE
ȘI PREMODERNĂ**

Suport de curs pentru învățământul la distanță

**EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2017**

Referenți ai colecției:

Prof.univ.dr. Pîrvu Elena
Conf.univ.dr. Coșoveanu Gabriel
Conf.univ.dr. Dincă Daniela
Conf.univ.dr. Dragoste Cosmin
Lect.univ.dr. Constantinescu Gheorghe
Lect.univ.dr. Drăghici Ovidiu
Lect.univ.dr. Cazacu Sorin

Copyright © 2017 Editura Universitaria
Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

COȘOVEANU, GABRIEL

**Prelegeri de literatură română veche și premodernă : curs universitar
pentru învățământul la distanță / Gabriel Coșoveanu. - Craiova :**
Universitaria, 2017

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-1318-8

821.135.1.09

UNIVERSITATEA DIN CRAIOVA
FACULTATEA DE LITERE
CATEDRA DE LIMBĂ ȘI LITERATURĂ ROMÂNĂ
INVAȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ

PRELEGERI DE LITERATURĂ ROMÂNĂ VECHĂ ȘI PREMODERNĂ

Suport de curs

Specializarea: Română/Limbă străină
Anul III Semestrul I, II
Titularul cursului: **conf. dr. Gabriel Coșoveanu**

PERIOADA VECHĂ

I. IMNOGRAFIE ȘI HAGIOGRAFIE

Obiective:

- Cele dintâi scrieri cu potențial artistic au avut, în lumea feudală creștină, un mesaj primordial religios. Imnurile sacre de laudă și viețile de sfinți reprezintă primele texte cu ofertă estetică.
- Spațiul românesc nu face excepție, cu amendamentul că la noi impunerea ortodoxiei a însemnat și preluarea limbii de cult aferente – slavona.

Timp alocat: 2 ore

Bibliografie – perioada veche TEXTE (ediții citate)

- ANONIMUL BRÎNCOVENESC, în *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de M. Gregorian, studiu introductiv de E. Stănescu, EPL, 1961 (2 volume)
- ANTIM IVIREANUL, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, 1972
- CANTACUZINO, Constantin (Stolnicul), *Istoria Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, ediția citată, vol. 1
- CANTEMIR, Dimitrie, *Hronicul vechimei a romano-moldo-valahilor*. Text ales și stabilit, tabel cronologic, pref. și note de Stela Toma, Ed. Albatros, București, 1981
- CANTEMIR, Dimitrie, *Divanul*, Text stabilit, traducerea versiunii grecești, comentarii și glosar de Virgil Cândea; postfață și bibliografie de Alexandru Duțu, Ed. Minerva, București, 1990
- CANTEMIR, Dimitrie, *Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită, note și glosar de Ion Verdeș și P. P. Panaitescu; prefață și tabel cronologic de Alexandru Duțu, Ed. Minerva, București (2 volume)
- CĂRȚILE POPULARE ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. C. Chițimia și Dan Simonescu, EPL, 1963 (2 volume)
- COSTIN, Miron, *Opere*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, ESPLA, 1958

- Crestomație de literatură română veche*, vol. 1, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Editura Dacia, 1984
- CRONICI ȘI POVESTIRI ROMÂNEȘTI VERSIFICATE, ediție critică de Dan Simonescu, Editura Academiei, 1967
- DOSOFTEI, *Opere*, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Editura Minerva, 1978
- GRECEANU, Radu, *Cronica lui...*, în *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de M. Gregorian, “Biblioteca pentru toți”, Editura Minerva, 1984, vol. 2 (2 vol.)
- LETOPISEȚUL CANTACUZINESC, în *Cronicari munteni*, ediția din EPL, 1961, vol. 1
- Literatura română veche (1402-1647)*, ediție de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, Editura Tineretului, 1969, (2 volume)
- ION NECULCE, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, 1982
- Noul Testament* (de la Bălgrad), Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba-Iuliei, 1988
- OCCISIO GREGORII IN MOLDAVIA VODAE TRAGEDICE EXPRESSA, ediție L. Drîmba, Editura Dacia, 1983
- Poezie românească veche*, antologie, postfață, bibliografie și glosar de Mircea Scarlat, Editura Minerva, 1985
- RADU POPESCU, *Istoria domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, ediția de la Minerva, 1984, vol. 1
- Al. ROSETTI, *Cîteva precizări asupra literaturii romîne vechi*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Eminescu, 1985
- GRIGORE URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție P. P. Panaitescu, Editura Minerva, 1987
- VARLAAM, *Carte românească de învățătură*, ediție transliterată de J. Byck, Editura Fundațiilor Regale, 1943

Filotei

Logofătul Filos a trăit o perioadă la curtea lui Mircea cel Bătrîn (1386-1418), apoi s-a călugărit sub numele de Filos la Mînăstirea Cozia. Ca monah, probabil după 1400, a compus tropare (scurte cîntări bisericești), în limba mediobulgară, numite *Pripeale* (din slavonescul *pripeati* – a cînta cu, a repeta). Manuscrisul original al acestor imnuri religioase s-a pierdut, însă au circulat copii în Europa estică și centrală, ceea ce atestă valoarea lor la vremea respectivă. Chiar vor fi editate la Veneția în sec. XVI, consacîndu-se astfel efortul primului nostru scriitor cu circulație europeană. Valoarea literară a Pripealelor e subsumabilă celei liturgice, dar merită apreciată încercarea cea mai veche de a exprima “un suflet românesc în formă slavonă” (Cartoian 1980).

Nicodim

Călugăr sîrb de origine greacă, la un moment dat egumen la o mînăstire de la Muntele Athos, Nicodim ajunge, sub presiune istorică (amenințarea otomană), în Banatul Severinului, unde, lîngă Vîrciorova, zidește, cu ucenicii săi, mînăstirea Vodița (1370). În 1383 fondează mînăstirea de la Tismana, unde, în 1405, copiază o *Evanghelie* ce se distinge, pentru acea epocă, prin caligrafie și prin calitatea miniaturilor, vignetelor.

Pentru imaginarul medieval, importantă e *Viața Sf. Nicodim*, carte cu un caracter hagiografic (redactată de ucenicii lui Nicodim, în limba sîrbă), mizînd pe impactul episoadelor supranaturale: exorcism (Sf. Nicodim ar fi scos duhul necurat din fiica regelui ungar Sigismund, care ar fi trecut la ortodoxism, drept mulțumire) sau trecerea prin foc a sfîntului cu ucenicii săi. Efect avea și evocarea vieții minimaliste a sfîntului, care locuia într-o peșteră, ca un sihastru.

Grigore Țamblac

De origine bulgară, format la Muntele Athos, Țamblac ajunge în Moldova pe vremea lui Alexandru cel Bun (1400-1432) și devine egumen la Mănăstirea Neamț. La solicitarea domnitorului, redactează *Pătımirea sfântului și slăvitului marelui mucenic Ioan cel Nou*, în limba mediobulgară. Scrierea respectă regulile unui panegiric, specie obișnuită în epocă, însă anumite modalități compoziționale atrag atenția filologului. De pildă, încercarea de descriere a bogatei cetăți Trapezunt prin scheme retorice inspirate, ce-i drept, de bizantinul Manasses, dar colorate de implicarea afectivă, autoreflexivă, care mai atenuază convenționalismul.

Apoi, finalul panegiricului se distinge printr-o componentă realistă, vizibilă în narațiunea bine precizată temporal și spațial. Țamblac, martor ocular, înregistrează câteva momente de interes istoric, trădând mentalitatea, puternic marcată religios, a vremii: Alexandru cel Bun, patriot pios, trimite un alai impresionant pentru a aduce moaștele făcătoare de minuni ale sfântului; sosirea moaștelor devine un fel de eveniment național; domnul se prosternă, pios, lângă raclă, și, lăcrimînd, îl proclamă pe sfânt drept ocrotitor al Moldovei.

Gavriil Protul – Viața patriarhului Nifon

O scriere cu caracter de pledoarie religioasă și politică, deci hagiografică și istorică, este panegiricului lui Kyr Gavriil preotul, conducătorul comunității călugărilor de la Muntele Athos, invitat în Țara Românească în 1517, cu prilejul sfințirii mănăstirii Curtea de Argeș.

În spiritul profețiilor biblice, Kyr Gavriil își scrie (1517-1521) panegiricului *Viața sfântului Nifon* (Patriarhul Constantinopolului). Opera îmbină lauda (*retorica magnificării*) cu blestemul, proslăvind virtuțile domnitorului Neagoe Basarab și ponegrind, la îndemnul și cu concursul scriitoricesc al acestuia – se bănuiește –, pe adversarii săi. Astfel, Mihnea Vodă, la urcarea pe tron, este comparat cu „un lup ce-și dezbracă pielea”; moartea lui Bogdan Vodă, dușmanul Patriarhului Nifon și al ucenicului său spiritual, Neagoe Basarab, este descrisă de scriitor sub forma unei imagini pline de indignare apocaliptică, ce prevestește imaginile infernale ale lui Radu Popescu: „iar trupul lui nici fiarele, nici păsările, nici pământul nu l-au putut mânca ci numai ce s-au și înnegrit (...)”. În schimb, Neagoe, cunoscut, de altfel, prin politica de subvenții față de Sfântul Munte, este prezentat drept „ctitorul a toată Sfetagora”, stîlp al creștinătății și dezinteresat de mărire. Inspirat de propriu-i discipolat pe lângă Nifon, Neagoe se va erija el însuși în instanță sapiențială, redactînd celebrele *Învățăture către fiul său, Teodosie*.

Deși *Viața Patriarhului Nifon* a fost scrisă în limba greacă bizantină, și apoi tradus în greaca populară, după toate probabilitățile în slavonă și de aici în limba română, cronicarii munteni, buni cunoscători ai limbii grecești și ai literaturii religioase, se vor inspira în scrierile lor cu caracter de pledoarie din astfel de lucrări, ceea ce îl determină pe G. Călinescu să afirme: „Violența de mai tîrziu a cronicarilor munteni se hrănește mai ales din culoarea vindicativă a hagiografiilor”.

Astfel se vor proiecta în cultura și literatura română două direcții pamfletare: una a *pamfletului religios* (Varlaam, Antim Ivireanul) și cealaltă a *pamfletului laic* (inaugurată de cronicarii munteni și cultivată, mai tîrziu, de Heliade, Eminescu, Iorga sau Arghezi).

Pagini cu ofertă estetică rămîn, în primul rînd, cele descriptive: imaginea plastică a mănăstirii Cozia („i-am zis pământul cel făgăduit”) și aceea a bisericii de la Curtea de Argeș. În ultimul caz, entuziasmul martorului, coroborat cu pietatea, creează impresia puternică a unui monument unic în Balcani, maiestuos, realizat cu gust și inaugurat cu fast, participînd însuși patriarhul Constantinopolului.

Care sunt primele texte cu ofertă estetică?

II. EVOLUȚIA ISTORIOGRAFIEI

Obiective:

- Primele manifestări istoriografice stau sub semnul comenzii domnești, a cărei autoritate se manifestă sub forma *supravegherii* redactării. Autorul este controlat de către voievod, ori de către un om de încredere al acestuia, drept care textul va purta amprenta politicii domnești la un moment dat. *Gradul de independență* al acestor „cronici de porunceală” se apropie, astfel, de zero.
- Discursul istoric este *neresponsabilizat*, fiind destinat *magnificării* unei figuri: Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu sau Petru Șchiopul.

Tmp alocat: 4 ore

Bibliografie – perioada veche TEXTE (ediții citate)

- ANONIMUL BRÎNCOVENESC, în *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de M. Gregorian, studiu introductiv de E. Stănescu, EPL, 1961 (2 volume)
- ANTIM IVIREANUL, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, 1972
- CANTACUZINO, Constantin (Stolnicul), *Istoria Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, ediția citată, vol. 1
- CANTEMIR, Dimitrie, *Hronicul vechimei a romano-moldo-valahilor*. Text ales și stabilit, tabel cronologic, pref. și note de Stela Toma, Ed. Albatros, București, 1981
- CANTEMIR, Dimitrie, *Divanul*, Text stabilit, traducerea versiunii grecești, comentarii și glosar de Virgil Căndea; postfață și bibliografie de Alexandru Duțu, Ed. Minerva, București, 1990
- CANTEMIR, Dimitrie, *Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită, note și glosar de Ion Verdeș și P. P. Panaitescu; prefață și tabel cronologic de Alexandru Duțu, Ed. Minerva, București (2 volume)
- CĂRȚILE POPULARE ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. C. Chițimia și Dan Simonescu, EPL, 1963 (2 volume)
- COSTIN, Miron, *Opere*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, ESPLA, 1958
- Crestomație de literatură română veche*, vol. 1, coordonatori I.C. Chițimia și Stela Toma, Editura Dacia, 1984
- CRONICI ȘI POVESTIRI ROMÂNEȘTI VERSIFICATE, ediție critică de Dan Simonescu, Editura Academiei, 1967
- DOSOFTEI, *Opere*, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Editura Minerva, 1978
- GRECEANU, Radu, *Cronica lui...*, în *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de M. Gregorian, “Biblioteca pentru toți”, Editura Minerva, 1984, vol. 2 (2 vol.)
- LETOPISEȘUL CANTACUZINESC, în *Cronicari munteni*, ediția din EPL, 1961, vol. 1
- Literatura română veche (1402-1647)*, ediție de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, Editura Tineretului, 1969, (2 volume)
- ION NECULCE, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, 1982
- Noul Testament* (de la Bălgrad), Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba-Iuliei, 1988
- OCCISIO GREGORII IN MOLDAVIA VODAE TRAGEDICE EXPRESSA, ediție L. Drîmba, Editura Dacia, 1983

- Poezie românească veche*, antologie, postfață, bibliografie și glosar de Mircea Scarlat, Editura Minerva, 1985
- RADU POPESCU, *Istoria domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, ediția de la Minerva, 1984, vol. 1
- Al. ROSETTI, *Cîteva precizări asupra literaturii romîne vechi*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Eminescu, 1985
- GRIGORE URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție P. P. Panaitescu, Editura Minerva, 1987
- VARLAAM, *Carte românească de învățătură*, ediție transliterată de J. Byck, Editura Fundațiilor Regale, 1943

Cronici oficiale (2ore)

Cronica scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare

Începuturile unei literaturi naționale înregistrează, de regulă, texte cu caracter istoric, anale sau cronici. Un contemporan al lui Ștefan cel Mare (1457-1504) a redactat, în limba slavonă, o cronică – *Letopisețul de cînd s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei* –, al cărei original s-a pierdut, dar care a supraviețuit prin șase variante. Prima ca întindere și relevanță a fost numită *Letopisețul de la Bistrița* de către slavistul Ioan Bogdan (cel care a descoperit-o), pe considerentul că autorul este un călugăr de la mînăstirea Bistrița, ctitorie a lui Alexandru cel Bun, bunicul lui Ștefan. Frecvența termenilor religioși pledează pentru ipoteza unei concepții providențialiste: victoriile lui Ștefan par datorate mai mult intervenției divine decît abilității războinicului. De altfel, dată fiind notațiile sînt austere, fără propensiune spre analitism, ignorînd total viața interioară a personajelor. Letopisețul consemnează știri despre istoria Moldovei pentru intervalul 1359-1507. Pînă la domnia lui Ștefan sînt utilizate, ca izvoare, diferite inscripții, însemnări aflate pe marginea cărților de cult, tradiția orală. Mai multe date au trecut, ulterior, în cronică lui Grigore Ureche, care le-a dat o formă extinsă, prelucrîndu-le narativ în limba națională.

Există motive suficiente să bănuim că autorul era contemporan al domnitorului, dacă ne ghidăm după detaliile oferite: în 1471 a fost cutremur cînd „ședea domnul la masă”, anumite evenimente s-au petrecut „joia pe la miezul nopții” ori „vineri dimineața”. Pentru supoziție pledează și atitudinea respectuoasă, ca și numărul de pagini afectat.

Letopisețul consemnează știri despre istoria Moldovei pentru intervalul 1359-1507. Pînă la domnia lui Ștefan sînt utilizate, ca izvoare, diferite inscripții, însemnări aflate pe marginea cărților de cult, tradiția orală. Mai multe date au trecut, ulterior, în cronică lui Grigore Ureche, care le-a dat o formă extinsă, prelucrîndu-le narativ în limba națională. Faptele gravitează în jurul bătăliilor purtate de domnitor, multe și sîngeroase. Tabloul feudalității războinice abundă în cruzimi și orori (represalii dure asupra civililor din cetățile „luate”), ca de altfel în majoritatea cronicilor evului mediu european. Cîteva încleștări beneficiază de o prezentare ceva mai detaliată: luarea Chilieii, a cetății Dîmbovița, cele de la Vaslui, Rîmnic, Baia și Codrii Cosminului. Izbînzile se explică providențialist, fiind urmate de un ceremonial specific medieval, cu un cod cavaleresc paneuropean, dar de nuanță bizantină: întoarcerea triumfală în cetatea de scaun, primirea organizată de mitropolit și de cler, cu apogeu în momentul ospățului dat de domn în cinstea boierilor și luptătorilor, care sînt recompensați cu „daruri scumpe” și investiți cu titlul de „viteji”.

O altă variantă a cronicii originare pierdute poartă numele de *Letopisețul de la Putna*, întrucît descoperim în el amănunte despre viața intimă a mînăstirii. La rîndul său, acest letopiseț prezintă două versiuni, *Putna I* (1359-1526) și *Putna II* (1359-1518). Rezumative, în multe părți, față de

cronica de la Bistrița, însemnările oferă totuși și aspecte inedite, ca de pildă scena adunării din locul numit Direptate pentru alegerea lui Ștefan.

Pentru uz diplomatic, s-au redactat trei versiuni în limbi străine: *Cronica moldogermană*, cea *moldo-polonă* și cea *moldo-rusă* (în ordinea importanței documentare).

Macarie

În secolul al XVI-lea, clericii Macarie, Eftimie și Azarie redactează în Moldova cronici oficiale, în limba slavonă, comandate de domnitori. Deși obiectivitatea acestor cronici „de porunceală” e afectată de faptul că autorii scriu pentru magnificarea stăpînului, trebuie remarcat efortul adoptării unor anumite norme retorice. Modelul îl constituie *Istoria sinoptică*, cronograf în versuri al bizantinului Constantin Manasses. Judecînd prin prisma voinței sale de „artisticitate”, putem considera că Macarie este creatorul primei școli literare românești.

De la Macarie, episcop al Romanului, ne-a rămas un letopiseț elaborat în prelungirea celui redactat la curtea lui Ștefan cel Mare. Evenimentele narate cuprind perioada 1504-1551, fiind filtrate prin optica celui ce-i comandă cronica, Petru Rareș. Acesta este prezentat apoteotic, cu tropi împrumutați din Manasses.

Textul, care începe cu domnia lui Bogdan III cel Chior (1504-1517), apare centrat pe cele două domnii ale lui Petru Rareș (1527-1538, respectiv 1541-1546). Bizantinismul stilistic duce la *hieratizarea* voievodului comanditar: acesta devine „cel minunat”, are meritul de a fi extins teritoriul țării, ajutînd pe Ioan Zapolia, regele Ungariei, și fiind răsplătit cu cetăți, situație ce prilejuește inadecvate (în context) comparații homerice. Un fragment apreciat de G. Călinescu drept o pagină de „sublim alpestru” îl surprinde pe Petru Rareș fugind în Ardeal, trădat de boierii „ca niște cîini turbați”. Traversarea Carpaților de unul singur reprezintă o veritabilă relatare de suspans, căci domnul rămăsese „mai gol decît văzduhul”. Revenit pe tron, după alte aventuri (în cetatea Ciceiului, de pildă), Rareș trece, în spirit tipic medieval, la represalii contra boierilor infideli: „îi măcelărește, le belește fețele”, pentru ca ultimii ani, stabili politic, să și-i petreacă „în băi, mîncare și băuturi”.

Fiul lui Petru, Iliăș Rareș, cu care Macarie intrase în conflict, e anatemitizat pentru trecerea la Islam, în schimb fratele său, Ștefan, deși îi seamănă caracterial lui Iliăș, beneficiază de un portret edulcorant, căci îl sprijinise pe cronicar să-și recapete episcopatul. Macarie își întrerupe însemnările pentru a nu fi nevoit să explice de ce, în 1552, Ștefan Rareș e ucis de boierii excedați de abuzurile lui.

Eftimie

Egumenul Eftimie de la mînăstirea Căpriană pare să nu fi cunoscut cronica lui Macarie decît parțial, de aceea relatează evenimente cuprinse între anii 1541-1554. Scriind din porunca lui Alexandru Lăpușneanu, Eftimie procedează precum maestrul său, Macarie (pe care îl laudă): subiectivizează, pînă la falsificare, istoria, prin maniheismul flagrant, din moment ce pentru el există *ori pamflet, ori panegiric*, în funcție de interese pragmatice. De asemenea, retorismul, hiperbolele, comparațiile dezvoltate dăunează clarității stilului. Din evocarea domniilor pline de excentricități ale fiilor lui Petru Rareș (Iliăș și Ștefan) rezultă paginile cele mai vii. Iliăș, numit Mehmet, amator de orgii în stil oriental, practică o fiscalitate strivitoare, indignînd boierimea și clerul. „Lup în piele de oaie”, ipocrit și lipsit de patriotism, Iliăș are harem și, culme a blasfemiei, aruncă, într-o privată, crucea.

Nici fratele său, Ștefan, nu e menajat, ahtiat cum era după obiceiuri turcești. Este calificat drept „turbat de nebun”, „sugător de sînge”, „șarpe îngrozitor”. Purtarea sa scandaloasă justifică, după Eftimie, uciderea lui la Țuțora, în 1552, omor de care nu era străin Lăpușneanu însuși. Evident, celui din urmă i se rezervă un tratament encomiastic întemeiat pe hipertrofia retorică alui Manasses.